

ҚАЗАҚ ССР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ
М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

С. СЕИТОВ

ҚАЗАҚ

МАЯКОВСКИЙ
ДӘСТҮРІ

Қазақ ССР-ның «ҒЫЛЫМ» баспасы
АЛМАТЫ — 1966

В. В. Маяковскийдің поэзиясы туысқан республикалардың ақындарына игі ықпал жасап келеді. Революцияның ұлы жыршысынан қазақ қалам қайраткерлері де үйренеді.

Бұл кітапта қазақ поэзиясындағы В. В. Маяковский дәстүрінің кейбір келелі мәселелері кеңінен сөз болады. Автор бай материалдар мен фактілерге сүйене отырып, қазақ поэзиясының дамуы жолында алдыңғы қатарлы орыс поэзиясы қандай роль атқарғанын көрсетеді.

Кітапты қалың оқушылар қауымы, педагогикалық институттардың студенттері мен оқытушылары, сондай-ақ туысқан әдебиеттердің өз ара байланысын зерттеу мәселесімен шұғылданушылар пайдалана алады.

Жауапты редакторы
М. БАЗАРБАЕВ

ТІРІЛЕРМЕН

ТІРІЛЕРШЕ

ТІЛДЕСІП

із қос мереке қарсаңындамыз. Енді бір жылдан кейін өткізетін торқалы тойымыз — еліміздің елу жылдығы ұлан-асыр мерекеге айналады. Бұл — Октябрь отанының ғана емес, бүкіл ақ ниетті адам баласының ең сәулетті мейрамы. Дүниедегі тұңғыш социалистік мемлекеттің жарты ғасырлық өмірі — коммунизм орнату жолында ұлы халқымыз жүргізген ғажайып қаһармандық күрес пен еңбектің ерлік эпопеясы. Енді төрт жылдан кейін өткізетін екінші тойымызға — кемеңгер көсеміміз Владимир Ильич Лениннің туғанына жүз жыл толу тойына жер шарындағы халықтардың назары түгел ауып, оған қапысыз әзірлену қамына жұмыла кірістік.

Көп ұлтты совет әдебиеті осынау ұлы мерекелерге тартымды да татымды тартулармен келмек. Қалам қайраткерлері коммунистік құрылыстың барысында тәрбиеленіп, өсіп-жетілген жаңа адамдардың өмірін, ой-сезімін көрсететін шығармалар жазу үстінде. Олар әдебиеттің партиялылығы мен халықтығы жөніндегі лениндік нұсқауларды басшылыққа ала отырып, социалистік реализм әдісі туғызатын творчестволық мүмкіншіліктерді кеңінен пайдалана отырып, халық өмірін шеберлікпен терең суреттеу жағына баса көңіл бөледі.

Әдебиет зерттеу ғылымы мен әдебиет сыны биік идеялы, шынайы көркем жаңа шығармалардың тууына көмектесу міндетін атқарумен қатар көп ұлтты әдебиетіміздің жарты ғасырлық жолын қорытындылау, оның аса бай тәжірибесін сарапқа салу сияқты абыройлы жұмысты күн тәртібіне қойылған бірінші кезектегі мәселе деп қарайды.

Социалистік реализм әдебиетінің елу жылдық тарихына көз жібергенде, әлбетте, біз оның аса көрнекті өкілдерінің творчестволық тәжірибесін назардан тыс қалдыра алмаймыз. Сондай алыптардың бірі — Владимир Маяковский.

Жаңа тұрпатты әдебиетшінің ең жақсы, ең ізгі қадір-қасиеттерін өнбойына түгел жиған ұлы ақын, социалистік поэзияның іргесін қалаушы классик, коммунизм идеяларының шабытты насихатшысы және үгітшісі Владимир Маяковскийдің есімін халқымыз, барша адам баласы ерекше мейір-ықыласпен, сүйіспеншілік, құрметпен атайды. Біз оның «партиялық кітаптарының бүкіл жүз томын» коммунизмнің салтанаты жолындағы қажырлы күресімізде тот баспайтын айбынды рухани қару ретінде пайдаланамыз. Октябрдің бірінші ақындарының бірі, советтік заманымыздың асқан талантты жыршысы еңбекте де, күресте де бізбен үнемі бірге болып, «тірілермен тірілерше тілдесіп» келеді. Маяковский:

Лирикалы
томдарды
басып өтіп,
сендерге мен
барамын
дүбірлетіп.

деп тегін айтпаған.

Маяковский кеше де, бүгін де қатарда. Ол ертең де құрылысшылар сапында. Осы арада Н. К. Крупскаяның мына бір сөздері ойға оралады: «Еш уақытта да естеріңнен шығармаңдар, «Маяковский» деген сөз бен «музей» деген сөз оншама сыйыспайтын ұғымдар! Маяковский әр қашанда қайнап бұрқыраған, алға шақырған, тірі қалпында қала бермек!» — деген ол.

Ақынның тірі кезінде орыс тілінде тоқсан тоғыз кітабы шықса (жақша ішінде аңғарта кетейік: партиялық кітаптарының жүз томы жөнінде ол бейнелі сөз мағынасында ғана айтпаса керек), 1963 жылғы мәлімет бойынша, Маяковский шығармалары СССР-дегі 58 халықтың тілінде 45 миллионнан астам тиражбен басылып тараған.

Коммунистік партия баулып, тәрбиелеп өсірген ұлы ақын өзінің бүкіл талантын, жүрегінің жалыны мен отты, өткір сөзін жаңа қоғам орнату, коммунизм мұраттарын орнықтыру күресіне қалтқысыз бағыштап, ақтық демі біткенше күрестің алғы шебінде болды. Әдебиет әлеміне «революцияның жұмсауы және шақыруы» бойынша келген ол, адамзат тарихында жаңа заманды бастаған Ұлы Октябрь социалистік революцияның қызу қанды, ең асқақ ойлы ақыны ретінде айрықша көзге түсті.

Маяковский — біздің советтік поэзиямызды ғана емес, сонымен бірге бүкіл дүниежүзілік поэзияны да баға жетпес көркем шығармалармен байытқан, тыңнан тартқан жолы, қайталанбас өзгешелігі бар, жаңашыл ақын.

Маяковский поэзиясының келелі тақырыбы — халық өмірі, халық күресі. Ол Ленин партиясы бастаған совет халқының жаңа дүние орнатудағы, социалистік құрылыстағы таңғажайып ерліктері мен қаһармандық еңбегін, құлшынған қайраты мен қайнаған жігерін тамаша ақындық шабытпен, тереңнен толғай, тебірене жырлады. Тарихты жасаушы халық, өмірде жаңа жол салушы халық оның қуатты поэзиясының бас кейіпкері болды дей аламыз.

Маяковскийдің патриотизмі — советтік өмірдің өзінен туған, миллиондаған адамдарымыздың жаңа дүние орнатудағы патриоттық өрлеуінен, қажырлы істерінен туған патриотизм. Оның поэзиясына «шабуылға шыққан таптың», жұмысшылар мен шаруалардың социализм үшін жүргізген ерлік күресі мен жасампаз бейбіт еңбегі қанат бітіріп отырды.

Ол ел өміріндегі аса маңызды оқиғалар мен өзгерістерге өзгелерден бұрын және айтарлықтай ақындық шеберлікпен үн қоса білді. Бірақ ол көргені мен сезгенін жәй ғана тіркеуші емес, әр шығармасында келелі мәселе көтеруші ақын екенін айқын танытты.

Социалистік реализмнің ұлы суреткері халқымыздың бейбіт еңбек майданындағы дүние жүзілік тарихи табыстары, ауыр индустрияның алыптары, жұмысшы табының орасан ерлік істері, деревнядағы жаңа тұрмыс жайында тамаша өлеңдер жазды. Сақылдаған сары аязда Кузнецк металлургия алыбының іргесін қалаған жұмысшыларды көріп, олардың патриоттық істеріне, қажырлы қайратына сүйсінген ақын:

Қала да
Орнар
Өңірге,
Білемін
Гүлдер
Бақша да,
Тұрғанда
Совет елінде
Осындай
Өңкей жақсы адам, —

деп үн қатады.

Маяковский — совет адамдарының характерлерін молынан ашып, типтік образын жасай білген, олардың дүниеге, еңбекке көзқарасындағы өзгерістерді, біздің замандастарымыздың арасындағы жаңа қарым-қатынасты кенеулі ой, көрікті тіл арқылы терең де кең көрсеткен ақын. Оның өзге тақырыптағы, мысалы, жаңа мораль, достық пен махаббат, жастар туралы өлеңдерінен де ерекше бітімді шеберлікті, өткірлікті, жаңа мәселе көтерушілікті көреміз.

Советтік заманымыздың алдыңғы қатарлы адамының, адал патриоттың жарқын образы жасалған тамаша өлеңдерден «Советтік паспорт туралы өлең» мен

«Кеме-адам Нетте жолдасқа» атты өлеңдерді айрықша атап өту керек. Әсіресе «Советтік паспорт туралы өлеңнің» соңғы шумақтары біздің кеудемізде социалистік Отанымыз үшін зор мақтаныш сезімін туғызды:

Көріңдер,
қызығыңдар,
Мен —
Совет Одағының
азаматы.

Поэзия өмірдің көрінісі ғана емес, сонымен қатар еңбекшілерге коммунистік тәрбие берудің қуатты құралы. Ол халықты бастаушы және халыққа қызмет етуші болуға тиіс. Ұлы ақын өзінің бірқатар өлеңдерінде поэзия туралы, оның қоғамда атқаратын қызметі туралы осындай ойлар айтып, өзінің эстетикалық принциптерін ұсынады. Өлең өнері жөнінде абзал ойларын ортаға салған шығармаларын бұл арада түгел атап жатпай-ақ, бір ғана «Молчанов Иван мен поэзия туралы ой» деген қысқа өлеңіндегі мынадай шумақты оқып көрейік:

Ал
Нағыз
Шын ақын
Ерте ұрып дабылды,
Ұшқыннан шығатын
Үрлейді жалынды.

Поэзияның халық өміріндегі ролі мұнда айқын аңғартылған.

Маяковский творчествосында партия тақырыбы басты орын алады. Ол совет ақындарының ішінде Коммунистік партияны бірінші болып жырлап, оған өзінің ең жалынды, ең жылы, ең терең мағыналы сөздерін арнады.

Бүкіл совет әдебиетінің аса көрнекті шығармасынан саналатын «Владимир Ильич Ленин» поэмасында ақын Коммунистік партия мен Совет мемлекетінің негізін салушы, кемеңгер көсеміміз Лениннің жарқын образын поэзияда тұңғыш рет жасап берді. Шығарма Совет Одағының Коммунистік партиясына арналған.

Поэмада заман шындығы, Коммунистік партияның басшылық ролі, Лениннің халықпен байланысы, ұлы-

лығы мен даналығы, оның жеңімпаз істерінің дүние-жүзілік маңызы айта қалғандай ақындық шеберлікпен суреттеледі.

Кім еді ол?
не істеді?
шыққан қайдан,
Бұл —
адамның асылы
артық туған!
Қып-қысқа
көзін жұмған
күнге дейін,
Бізге айқын болды өмірі
Ульяновтың.
Бірақ
жолдас Лениннің
кең өмірін
суреттеп
жазу қажет
ойланып тың.

Ақын өзінің осы ойын таңғажайып таланты арқылы жүзеге асырған да, совет әдебиетінің тарихында өзгелерден биік тұратын үздік шығарма жасап қалдырған.

Маяковский Коммунистік партияны, Совет мемлекетін, совет халқын көрсетуге өзінің «Жақсы!» деген поэмасын арнады. «Жақсы!» — бұл Отан туралы, социализм туралы, халықтың жаңа өмірі мен бақыты туралы шығарма. Ақынның социалистік Отанға деген шексіз махаббаты поэманың басынан аяғына дейін ерекше бір ыстық сезімге бөленген. Ол өзінің осы шығармасында Совет мемлекетінің контрреволюцияшыларға, интервенттерге қарсы күресте қалай нығайғанын, елімізде социализмнің іргесі қалай қалана бастағанын, Октябрьдің 10 жылдығындағы табыстарымызды суреттейді, еңбекші халықтың, коммунистердің нағыз патриоттық істері мен сезімдерін жыр етеді.

Халықтар туысқандығы мен достығын мадақтау, бауырлас республикалардың өмірін жете білуге айрықша көңіл бөлу — Маяковский дәстүрінің біз үшін үлгі болып саналуға тиісті ұтымды жақтарының бірі, міне, осындай. Ол еліміздің көптеген қалаларын аралаған, жұмысшылар мен шаруалардың, жастардың

алдында өлеңдерін оқып, қалың оқушылар қауымымен жүзбе-жүз кездескен.

Маяковский, әсіресе, ұлт республикаларындағы жаңалықтар мен өзгерістерді өз көзімен көріп, қуаныш сезімін білдірген. Украинада, Грузияда, Белоруссияда және басқа өлкелерде болған кезінде ол сол аймақтардың мәдениетімен, әдебиетімен жақыннан танысу мақсатын көздеген.

Мәселен, Маяковский украин әдебиетін жақсы білген. Москва жазушылары мен украин әдебиетшілерінің кездесу кешінде ол Павло Тычинаның бір өлеңін украин тілінде жатқа айтып берген.

Георгий Леонидзе өзінің бір естелігінде Маяковскийдің грузинше сөйлей білгенін айтады. «Біз ол өлең оқып болғаннан кейін таныстық, — дейді Леонидзе. — Ол менімен грузинше сөйлесті, кейде қала көшелерінде грузин тілін бұзып сөйлеушілерді кездестіруге болатынына қынжылды... тілдің тазалығы үшін алдымен біздер, грузин ақындары, күрес жүргізуге тиіс екенімізді ескертті».

Баку қаласына келген сапарында Маяковский азербайжан ақындарының қандай тақырыптарға жазатынын және қандай шығармалар жарық көріп үлгіргенін сұраған. Ол, әдебиетті қалың бұқара арасында кеңінен насихаттау, жұмысшылар тұратын аудандарда әдеби кештер ұйымдастыру жағына назар аударған. Азербайжандағы қаламдас жолдастарымен әңгімелескенде Маяковский жас жазушыларды тәрбиелеу мәселесін қозғап, оларға ерінбей-жалықпай көмектесу керек екенін аңғартқан.

Маяковскийдің ақындық қызметін сөз еткенде оның шет ел тақырыбындағы шығармаларына тоқтамай өту мүмкін емес.

Маяковский поэзиясынан оның капиталистік Батыс туралы, Америка туралы жазған өлеңдері мен очерктері елеулі орын алады.

Ақын капиталистік дүниені аяусыз әшкерелеп, оның небір сұрқия зұлымдық жақтарын қатал сынады. Екі дүниені салыстыра отырып, ол социалистік қоғамның капиталистік қоғамнан артықшылығын шыншылдықпен көрсетті. Дүниеге, өмір құбылысына советтік көзқарас тұрғысынан қараған патриот ақын

шетелдің қайсысына барса да әрдайым өзінің сүйікті Отанын, Москваны есінен тастаған жоқ.

Маяковскийдің азамат соғысы жылдарында империалистерді әшкерелеп жазған өткір өлеңдері әлі есімізде. Мысалы, ол «Керзон» деген өлеңінде Англияның буржуазияшыл қайраткері лорд Керзонды өзінің белгілі бір кескін-келбеті жоқ, оның кескіні ағылшын купецтерінің қалауынша құбылып, өзгеріп отырады деп шенеген болатын. Өлеңнің соңғы шумақтарында Англия саясатының тізгіні американ капиталының қолында екені аңғартылған еді.

Буржуазиялық Америка жайындағы өлеңдерінде ақын Америкада адам аты аяққа тапталғанын, еңбекші халық қанауда, құлдықта екенін, жұмыссыздық, қайыршылық көбейгенін көрсетеді. Маяковскийдің капиталистік дүниені, соғысқұмарларды әшкерелеген шығармалары бейбітшілік жолындағы күресте қазірде де зор жауынгерлік қызмет атқарып келеді.

Владимир Маяковский поэзиясы дүниежүзілік әдебиеттің дамуына зор ықпалын тигізуде. Оның өлеңдері жер жүзіндегі халықтардың тіліне түгелге жақын аударылған. Луи Арагон, Пабло Неруда, Назым Хикмет, Людмил Стоянов, Никола Вапцаров, Станислав Нейман, Владислав Броневский сияқты прогресшіл ақындар Маяковскийден үнемі үйреніп отырды.

Нақ осы арада Маяковский поэзиясының өнегесі туралы Луи Арагон айтқан мына пікірді келтіруді мақұл көреміз.

«Для всех поэтов, которые находятся за пределами Советского Союза и жадно обращают свои вопрошающие взоры к коммунистической революции, этот пример имеет ни с чем не сравнимое значение. Они ждут от Маяковского, и не без основания, той вспышки молнии сквозь капиталистические туманы, которая озарит им, поэтам, смысл и оправдание быть поэтами...

...Через Маяковского мы переводим на наш язык Советский Союз». (Михаил Луконинның «Жолдас поэзия» атты кітабы бойынша келтіріліп отыр. 1963 жыл, 195-бет).

Социалистік Отанымыздың жалынды жыршысы, заманымыздың таңдаулы, аса талантты ақыны қазіргі поэзиямыздың өрістеп-өркендеуіне зор әсер етуде. Совет ақындары — оның заңды мұрагерлері, жақсы

дәстүрлерін онан әрі дамытушылар Н. Асеев пен Н. Тихоновтың, К. Симонов пен А. Сурковтың, А. Твардовский мен С. Маршактың, М. Луконин мен Р. Рождественскийдің, тағы басқа да көрнекті ақындардың шығармаларынан Маяковский дәстүрін байқау қиын емес.

Маяковскийді туысқан республикалардың ақындары да заңды түрде өзіне ұстаз санайды. Украин ақындары Павло Тычина мен Микола Бажан, армян ақыны Егише Чаренц, белорусс ақыны Аркадий Кулешов, грузин ақыны Симон Чиковани, азербайжан ақыны Самед Вургун, тәжік ақыны Мырза Тұрсын-Зада, өзбек ақыны Ғафур Ғұлям, тағы басқалары өздерінің Маяковскийден үйрену үстінде өскендіктерін талай айтқан. Мәселен, Лениндік сыйлықтың лауреаты, литван ақыны Эдуардас Межелайтис былай дейді:

«Барша көп ұлтты совет ақындарының семьясында Маяковскийдің революциялық пафосқа толы творчествосы тікелей, не жанама түрде қуатты әсер етпеген, одан үйренбеген ақын кем де кем шығар деп ойлаймын. Менің жеке басыма оның творчествосындағы қаһармандық пен лириканың, ізгіліктің, қайсарлықтың ғажап ұштасуы қымбат».

Қазақ совет поэзиясының өкілдері де Маяковскийді ерекше қадірлеп, оның творчестволық бай тәжірибесі мен игі дәстүрінен нәр алуда. Олар ұлы ақыннан жоғары идеялылықты, партиялылықты, көркем сөзбен халыққа адал қызмет етуді, өмірге белсене араласып, қазіргі күннің маңызды мәселелерін көтеруді үйренеді. Туысқан республикалардың ақындары сияқты, қазақ ақындары да Маяковскийден үйрене отырып, поэзияда жаңалық енгізуге, шеберліктерін арттыруға, өлеңнің ырғақ байлығын молайтуға, тың ақындық образдар, теңеулер мен метафоралар табуға көңіл бөледі.

Әрине, Маяковский дәстүріне бой ұрушылық оған жалаң, сырттай еліктеу деген сөз емес. Біздің кейбір ақындарымыз алғаш Маяковскийге бет бұрғанда оның поэзиясының сыртқы түріне ғана еліктеген кездері де болды. Бірақ мәселенің мәні мұнда емес. Мәселе Маяковскийдің қуатты поэзиясының әлуетті әсерінде, оның ақындық дәстүрінің қазақ поэзиясында да елеулі тарихтық, мәдени оқиғаға айналуында.

Маяковскийдің шабытты творчествосы қазақ әдебиетінде интернационалдық сарындардың молаюына, саяси поэзия жанрының, әлеуметтік поэмалардың дамуына, жалпы лирика шеңберінің кеңеюіне, қазақ өлеңінің жаңа нәр-нақыстармен баюына бір кезеңде ғана емес, поэзиямыздың бүкіл өсу жолында өзінің қуатты әсерін тигізіп отырғанын біз орынды мақтаныш сезімімен атай аламыз.

Сәкен Сейфуллиннің, Сәбит Мұқановтың, Ілияс Жансүгіровтың, Тайыр Жароковтың, Қасым Аманжоловтың және басқа да ақындарымыздың творчестволық тәжірибесі бізде Маяковский дәстүрін қабылдау, дамыту процесі қай бағытта, қалай өрістегенін анық абайлата алады.

Енді қазақ поэзиясындағы Маяковский дәстүріне байланысты кейбір мәселелерді қарастыру жағына ойысайық.

БІЛІМІМІЗ,

КҮШІМІЗ,

ҚАРУЫМЫЗ

Вашим,
товарищ,
сердцем
и именем
думаем,
дышим,
боремся
и живем!

В. Маяковский.

Осыдан біраз уақыт бұрын мен орталық газеттердің бірінен Венесуэла ақынының Ленин жайындағы поэмасының фрагменттерін оқыдым. Сен,— дейді ақын Ленинге, — бейбітшілік ұрығын өз қолыңмен егіп едің. Сол өзің еккен ұрықтан қазір дүниеде керемет бір қалың орман өсіп, жапырағы жайқалып тұр. Өмірдің қаскүнем жаулары сол орманның құлпыра-жайнауынан қатты қорқады... Сен бізге бейбітшілікті сақтау керек деген абзал өсиет қалдырып едің. Біз бәріміз болып сол өсиетінді орындаймыз... Егер біреулер бізден: «Кіммен біргесіңдер?» деп сұрай қалса, біз ондайларға: Ленинмен біргеміз, оның халқымен, халықтарымен біргеміз; бізді ешкім де қорқы-

та алмайды, бізді ешкім де бөгей алмайды, біз — тарих тасқынымыз, бізді Ленин бастап келеді! — деп жауап береміз.

Ленин туралы шығарма жазатын жалғыз Венесуэла ақыны ғана ма? Әлбетте, жоқ. Ленин тақырыбы осы заманғы дүние жүзілік прогресшіл әдебиеттің кең ерісті, келелі тақырыбына әлдеқашан-ақ айналған. Ленин образына қатынастыра айтқанда, дүние жүзілік әдебиеттің тарихы бұл секілді терең мәнді қоғамдық-мәдени құбылысты, өзінің мазмұны мен кеңдігі жағынан жер шарындағы барлық халықтардың әдебиеттерін түгел қамтыған күрделі әдеби процесті бұрын-соңды біле қойды ма екен?

Біз қазіргі дәуірде бүкіл дүние жүзілік Лениниана жасалып жатқан таңғажайып әдеби процестің куәсі болып отырмыз.

Әлемдегі барлық халықтардың тілінде туындап, өрбіген сол ұлы эпопеяның — Лениниананың кіріспе бөлімі де, алғашқы ірі тараулары да, бүгінгі терең тамыр жайып, тармақтала түскен түрлері де алдымен біздің социалистік реализм әдебиеті қайраткерлерінің қайталанбас таланты арқылы жасалды. Совет ақын, жазушылары бұл ретте нағыз жаңашылдықтың өшпес өнегесін көрсетті, өнер мен әдебиетте ұлы Лениннің образын сомдаудың реалистік үлгілерін туғызып, дүние жүзілік әдебиеттің тарихында жаңа дәуір ашты.

Максим Горькийдің очеркі, Владимир Маяковскийдің өлеңдері мен поэмасы, Н. Погодиннің трилогиясы, А. Каплердің сценарийлері, Э. Казакевичтің повесі, бұларға жалғаса соңғы жылдары жарыққа шыққан кітаптар — А. Коптеловтың «Үлкен бастамасы», С. Виноградская мен Е. Дробинаның, З. Воскресенскаяның, С. Дангуловтың әңгіме жинақтары, А. Вознесенскийдің «Лонжюмо» поэмасы, тағы басқалары — советтік Лениниананың қорына қосылған елеулі дүниелер тізімі осылай созыла береді.

Ленин образына әсіресе соңғы кезде көбірек назар аударылып, көптеген шығарма дүниеге келіп үлгірді. Анықталған мәлімет бойынша, 1957—63 жылдардың аралығында ғана Лениннің әдеби-эстетикалық көзқарасы жөнінде 300-дей жұмыс жарияланған екен. Бұл факт бізде көркем шығармамен қатар жүріп отырған

елеулі бір эстетикалық құбылыстың жайын ыспаттайды.

Ұлы Октябрьдің 50 жылдығы қарсаңында және В. И. Лениннің туғанына 100 жыл толу алдында совет жазушылары Ленин, оның достары мен серіктері туралы көркем шежіре жасау жұмысына қызу кірісті. Сөйтіп бес томдық «Лениниана» кітабын шығару қолға алынды. Бұл бес том революция ветерандарының өмірі мен қызметіне, Октябрь революциясына әзірлікті баяндайтын оқиғаларға, Ленинмен қызметтес болған мәдениет, ғылым қайраткерлеріне, «Планетадағы лениндік гвардияға», совет республикасы өмір сүруінің бастапқы жылдарына арналған көркем очерктерден, естеліктерден, әңгімелерден құралады.

Осының бәрі көркем әдебиетте Ленин образын неғұрлым жан-жақты, неғұрлым терең көрсету жолындағы шешуші қадамдар.

Қалың жұртшылыққа бимәлім болып, архивтерде, жарияланбаған документтерде, естеліктерде ғана сақталып келген жәйттер, оқиғалар, өзі кіші-гірім көрінсе де, үлкен жайларды аңғартып тастайтын көріністер шығармаға бірінен соң бірі кіргізілуде. Әдебиет туындыларында Лениннің ішкі жан дүниесін, психологиялық сезім күйлерін, парасат, ақыл-ой ауқымының кеңдігін көрсетуге көбірек көңіл бөлінуде. Ә. Қазакевичтің «Көкшіл дәптер» повесінің құнды бір жағы — замыселінің батылдығында, бұрын белгісіз болып келген жәйттерді ашып, анықтап суреттеуінде.

Ленин туралы көркем шығармалардың қатары барған сайын молайып келеді. «Знамя» журналының 1964 жылғы алтыншы номерінде көрнекті жазушы Валентин Катаевтың «Қабырғадағы кішкене темір есік» дейтін шығармасы жарияланды. «Шығармасы» деуіміздің себебі автор мұны повесть деп те, әңгіме деп те, очерк деп те атамаған. «Ленин тақырыбы ұланбайтақ, зор тақырып, ал мына кітап тарихи очерк те, роман да емес, тіпті әңгіме де емес. Мұның өзі тебіреніс-толғаныстар, жол дәптерінің беттері, естеліктер, бәрінен дәлірегі лирикалық күнделік, онан артық емес. Бірақ кем де емес» — дейді жазушының өзі.

В. Катаевтың «Қабырғадағы кішкене темір есігін» лирикалық күнделік түрінде қалыптанған дүние дей

тұрсақ та, біз оны нағыз көркем шығарма ретінде қабылдаймыз.

Жазушы Ильичті жақсы білген А. Луначарский, Г. Кржижановский, М. Горький сияқты атақты адамдардың очерктері мен мемуарларынан ұзақ үзінділер келтіреді. Сөйтіп өткендегі оқиғаларды оқырманның есіне түсіреді де, соның бәрін өзінің көңіл көзімен көріп, қай оқиғаның қандай жағдайда болғанын әсерлі баяндайды.

В. Катаев бір кезде Ленин болған жерлерді — Парижді, Каприді аралаған, болашақ шығармасына қажетті материалдарды мұқият қарастырған. «Лирикалық күнделікті» жазып шығу үшін автор бұл айтылғандармен қанағаттанбай, ұлы көсемнің еңбектерін зор ілтифатпен қайталап оқыған.

Лениннің Парижде өткізген өмір кезеңіне арналған осынау «күнделіктің» Лонжюмодағы партия мектебі, Ленин мен Крупскаяның Лафаргтар семьясында болғаны, Пер-лашез зиратындағы қаралы жиын жайында әңгімелейтін тараулары тартымды да, татымды да.

Париж көшесінде Лениннің велосипедпен келе жатқаны, Горькиймен сөйлесіп тұрғаны, Лафаргпен әңгімелескен кезде күлімсірегені — бәр-бәрі есте қалады.

«Қабырғадағы кішкене темір есіктің» құндылығы Лениннің — жаңа тұрпатты революционердің, 1917 жылғы Октябрьде Россия халықтарының қолын бақытқа жеткізген кемеңгер көсемнің образын жасауында.

Революцияның, халықтың, партияның көсемі Владимир Ильич Ленин аса кішіпейіл адам болғаны еңбектеген баладан еңкейген кәріге дейін мәлім ұлы шындық.

Г. И. Петровскийдің естелігіне сүйеніп, мына бір эпизодқа көңіл аударайықшы.

1920 жылғы 5 апрельде партияның IX съезінің делегаттары Владимир Ильич Ленинге құрмет көрсетіп, оны жақында толатын елу жылдығымен құттықтады. Екі адам шығып сөйлегеннен кейін Владимир Ильич: осының өзі де әбден жетіп жатыр, енді партия, совет құрылысының маңызды мәселелері туралы кеңесейік деген. Алайда съезд делегаттары бұл ұсынысты құп алмай, өздерінің Ильичке деген асыл сезім, ыстық махаббатын білдіргілері келген.

Бір мезетте Владимир Ильич мәжіліс жүріп жатқан залдан шығып кете барған. Бұл оның бір басына ғана тән қасиет еді, ол өзін мақтап сөйлегенді ұнатпайтын.

— Председательдік ету кезегі маған тиді,— дейді әңгімесін жалғастыра келіп Г. И. Петровский,— бір уақытта мені Владимир Ильичтің телефонға шақыратынын хабарлады. Ол менен съезде не болып жатқанын сұрады. Мен оған: «Владимир Ильич Лениннің 50 жасқа толатыны туралы сөздер сөйленіп жатыр», — деп жауап қайырдым. Владимир Ильич мәжіліс басқарып отырған менен ондай сөздерді тоқтатуды қатаң талап етті, бірақ мұны орындау мүмкін емес еді.

Мұндайда «ұлық болсаң, кішік бол» деген қазақ мақалы еске түседі. Кеменгер көсемнің, ұлы адамның, Маяковский айтқандай «ең адамгершіл адамның» қарапайымдылығы, асып-таспайтындығы, мөн-менсімейтіні, жарқырап көзге түсуді сүймейтіні жөнінде талай естеліктер, мемуарлық әдебиеттер табиғи қалпымен тамылжыта баяндайды. Солардың ішінен Макс Поляновскийдің «Жұмысшы табы үшін бе? Ендеше, керек...» деген естелігіне («Литературная Россия» газеті, 1964 жылғы 6 ноябрь) сілтеме жасап өту тіпті орынды тәрізді.

М. Поляновский 1955 жылдың көктемінде Лениннің ежелгі серігі Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевичке жолыққанын айта келіп, оның жазу столында тұрған бір фотосуреттің тарихымен таныстырады.

Ильичтің өміріне жаулар тарапынан қастандық жасалғаннан кейін, кешікпей-ақ, 1918 жылдың октябрінде түсірілген бұл фотосуреттің тарихы маған таныс болатын, — дейді Поляновский.

Сумандаған суық тілді дұшпандар Ленинді қайтыс болыпты-мыс деп, жүрген жерлеріне өсек таратқан. Міне осындай жағдайда, ауруынан жедел айығып келе жатқан Ильичті экранда көрсету керек деген ой туған. Әрине, Лениннің арнайы келіп киноға түспейтіні жақын серіктеріне бұрыннан мәлім болған. Сондықтан кино қызметкерлерімен күнілгері уәделесіп, Ильичке мұны қайткенде де байқатпау жолы қарастырылған. Келісім бойынша, кино адамдары таяудағы ашық күндердің бірінде камераларымен Кремльге келіп, қабырға тасасына жасырынып отырмақ, сөйтіп

Владимир Ильич асфальт төселген жолға шыққан кезде, оны аңдаусызда суретке түсіре қоймақ болған.

Бірақ уәделі жерге Ленинді қалай ертіп әкелу керек? Бұл міндетті Бонч-Бруевич өз мойнына алған.

Жоспар жүзеге асқан. Бонч-Бруевич Ленинді үйде отыра бергенше таза ауаға шығып, бірнеше минут тыныстауға, күздің жайма шуақ жылы күнін көріп рахаттанып қайтуға көндірген.

Владимир Ильич басына кепкасын киіп жатып:

— Бүгін күн тамаша екен. Пальто-кимей-ақ шығайын,— деген.

Сонымен екі оператор Ленинді Бонч-Бруевичпен әңгімелесіп келе жатқан қалпында суретке түсіріп алған. Бірақ көп кешікпей-ақ Ильич мұны сезіп қалып, кейістік білдірген.

— Сіздердің мені суретке түсірулеріңізге кім рұхсат етті? Маған неге ескертпедіңіздер?

— Өйтпегенде сіз суретке түсуге бармаған болар едіңіз, ал мұның өзі қажет нәрсе еді, — деп жауап қайырды Халық Комиссарлары Советінің Іс басқарушысы Бонч-Бруевич. Ленин қайтыс болыпты-мыс деген ғайбат сөздер жұмысшылардың көңілін қалай қобалжытып отырғанын ол кәдімгідей баяндап берді.

Ильич оның сөзін тыңдап алды да, келіскен пішінімен:

— Егер бұл жұмысшы табына пайдалы болса, онда қажет екен ғой,— деді.

Ленин суретке өзіп жалғыз түсіруге рұхсат етті. Кешікпей Владимир Ильичтің Кремльде сейілдеп жүргенін көрсететін шағын фильм жасалды.

В. И. Лениннің аса кішіпейілділігін документті дәлділікпен баяндайтын осынау жәйттерге толығырақ тоқталып, әдейілеп әңгімелеуіміздің толық себебі бар. Ол біздің тоба қазық етіп алған түбегейлі тақырыбымызға тікелей байланысты.

Революцияның бастапқы мезет-мезгілдерінде Ленин туралы шығарма тудыруға ресми бөгесін боларлықтай кедергі жоқ еді. Ешкім ешқашан тыйым салмаған. Олай жазбай, бұлай жазу керек деп, нұсқау бермеген. Мұндай нұсқау болады деп күтудің өзі күлкі болар еді. Алайда жеке адамды жер-көкке сыйғызбай дәріптеуді Ильичтің ұнатпайтыны, оның өз басының мейлінше қарапайымдылығы, кішіпейілділігі

әдебиет, өнер қайраткерлерін объективті жағдаймен, жаңа өмірге қадам басқан жас елде қалыптаса бастаған дәстүрмен санасуға бейімдеді.

Солай дей тұрсақ та, халық өзінің ең жақын досы, ұстазы, көсемі жөнінде талай өлең-жырлар, ертегі-әңгімелер шығарған. Оларды оқығаныңда еңбекші халықтың Ильичке деген махаббатының соншама ыстық, терең болғанын, ықлас-құрметінің өлшеусіз екенін бірден сезесін. Әсіресе, азамат соғысының от-жалынды жылдарында туған өлеңдер мен жырларда, хикаяларда революция, Ленин тақырыбы бірімен бірі біте қайнасқан күйінде өрбітіліп, жаңа дүние орнатуға жұмыла кіріскен халықтың ынта-жігері, қуанышы мен бақыты толғанады.

Көп ұлтты совет әдебиетінің алдыңғы қатарлы өкілдерінің өткендегі шығармалық тәжірибесіне қарап отырсақ, Коммунистік партия мен халықтың ұлы көсемі Ленин туралы революцияның алғашқы жылдарында-ақ өлең жазған ақындар жалғыз орыс әдебиеті ғана емес, бауырлас әдебиеттерден де табылады.

Армянның пролетарлық поэзиясының бастаушысы большевик-ақын Акоп Акопян 1919 жылы «В. И. Ленин» өлеңін тудырған. Бас-аяғы он екі жолдан аспайтын өлеңді түгел келтірейік:

Перед его портретом я стою.
Я всматриваюсь, глаз не отводя,
В черты лица его — и узнаю
Приметы гения, борца, вождя.
Лоб выпуклый — высокая скала,
Недосыгаемое поле битв.
Взор пламенный — разящая стрела —
Врагам свободы гибелью грозит.

На старый мир с усмешкой смотрит
он,

И говорит его спокойный взор:
«Не встать тебе с земли, ты обречен,
Уже прочтен твой смертный
приговор».

Лениннің бет-әлпетіне қарап, «данышпанның, күрескердің, көсемнің» белгі-нышандарын көрген ақын өлеңінің идеясын түсіндіріп жатпай-ақ, кейбір көркемдік ерекшеліктерін атап өтсек те жеткілікті шығар дейміз.

Акоп Акопянның өлеңі әрбір еңбекші адамның түсінуіне жеңіл, көңіліне тоқуына оңтайлы, мейлінше қарапайым. Армян ақыны көсемнің портретін көріп тұрып, көзіне шалынған ерекше белгілерді поэзия өрнегіне түсірген. Ол алдымен Лениннің маңдайына (биік жартасқа балауы), жанарына (жалынды жанар) көңіл аударған. Сөз иіні келгенде ескерте кетейік, Ильичтің маңдайын асқан парасаттылықтың, ақыл-ойдың, данышпандықтың, көзге көрініп тұрған аса бір сындарлы да сымбатты сипаты ретінде суреттеуді біз Егише Чаренцтың, Владимир Маяковскийдің және басқа да ондаған ақындардың поэзиясынан кездестіреміз.

Маңдайға — жарты әлем іспетті.
Шағылып шұғыла әп-сәтте
Жарқ етті.
(Е. Чаренц. «Ильич, мұжық және
бір пар етік туралы»).

Жырым — гүлді төждей жалт-жұлт
еткен,

Данаға
сай болмайды-ау
деп ойлаймын.

Нағыз дана
данышпан
жанға біткен,

Бүркейді-ау деп Лениннің
кең маңдайын.

(В. Маяковский. «Владимир Ильич
Ленин»).

Акопян өлеңінің және бір өзгешелігі — соншалық шағын нәрседе Лениннің еңбекші адамға деген мейрімділігін, тап жауларына деген қаталдығын қатар алып, аз сөзбен көп ой білдірген.

Әдетте, әдебиет зерттеушілері кейінгі буынның ақындары Ленин тақырыбын игеру жөнінде Владимир Маяковский орнықтырған дәстүрге сүйенеді, сол дәстүрді дамытады, тереңдетеді деген пікір айтады. Олардың әбден дұрыс пайымдалған бұл пікіріне дау айтудың қисыны жоқ. Бірақ жекелеген әдебиетшілер поэзиядағы Ленин тақырыбы дәстүрін Маяковскийдің «Владимир Ильич Ленин» поэмасынан ғана бастайды. Міне, бұл анықтай түсуді қажетсінетін мәселе.

Маяковскийдің кеменгер көсем жайындағы тұңғыш өлеңі «Владимир Ильич!» 1920 жылы, Лениннің жасы елуге толған шақта жазылған.

Я знаю —
не герои
низвергают революций лаву.
Сказка о героях —
Интеллигентская чушь!
Но кто же
удержится,
чтоб славу
нашему не воспеть Ильичу?

Маяковскийдің әдебиет алдында сіңірген еңбегі, біз үшін жанды дәстүрге айналған бір қасиеті — өзінің мұнан кейін жазған «Владимир Ильич Ленин» поэма-сында көтеретін негізгі бір проблемасына, атап айтқанда, Ленин және халық проблемасына осынау өлеңінде дұрыс жөнмен беттейді. Ол халықтан іргесін аулақ салатын, халықтан жоғары тұратын қаһарманды мақұлдамайды. Сондықтан да ол халықтың қалың ортасынан шыққан, халықпен біте қайнасқан Ильич сынды ардагерді ардақтамай тұра алмайтынын айтады. Өлеңін осындай ақындық тезистен бастайды.

Ноги без мозга — вздоры.
Без мозга
рукам нет дела.
Металось
во все стороны
мира безголовое тело.
Нас
продавали на вырез.
Военный вздымался вой.
Когда
над миром вырос
Ленин
огромной головой.

Лениннің дүниеге келуімен байланысты әр мәселе соншалық түсінікті, айқын бола қалады. Енді аяқ «кімнің өлігінен аттап өту» керек екенін біледі. Енді қол да «кімді өлім жаңбырымен жабатынын» түсінеді.

Маяковский өлеңіндегі: Ленин арқылы «дүние сенімін және өз сенімімді мадақтаймын» деген мағыналы ой ақырғы шумақта Россия Коммунистік партиясының даңқын көтеру сарынына ауысады:

Поэтом не быть мне бы,
если б
не это пел —
в звездах пятиконечных небо
безмерного свода РКП.

Әрине, Маяковский Ленин образын беруде нақты реалистік сипаттарды, жанды детальдарды әлі тауып үлгірген жоқ. Керек десеңіз, қоғамның екі тапқа бөлінгенін бейнелегенде, «былықтағы екі дүние» деуден аса алмайды.

Оны айтсаңыз, «Бесінші интернационал» (1922) поэмасының аяқталған бір тарауында алыс болашақ жайын баяндай келіп, Маяковский Ленин — ескерткішпен кездескенін айтады:

Ленин
медленно
подымает вѣщища,
Разжимаются губ чугуны.
Раскатываясь пустотою города гулково,
На мрамор цоколя обрушивая вес,
загрохотали чугунобуково
ядра выпадающих
пудовых словес.

Ұғымға ауыр жолдар. Оның үстіне қозғалмайтын, қимылсыз тұлға — монумент («Монумент боп тұрмын» деген сөз бар үзіндіде).

Біз Маяковскийдің Ленин жайындағы екі өлеңіне тоқталғанда, ақынның образ жасаудағы эволюциясын абайлату мақсатын алға қойдық. Жоғарыдағы мысалдардан да көріп отырмыз, ақын бірден оңай жол, оңай тәсіл (прием) таба қойған жоқ екен. Кейбір қазақ әдебиетшілері Маяковскийдің өзі туралы немесе оның поэзиямызға идеялық-творчестволық ықпалы туралы мақала жариялай қалса, оны бірден-ақ тақтайдай тегіс жолға түскен, жас кезінде жаңсақ түсініктерге бой алдырмаған ақын етіп көрсетеді. Мәселенің басқа жақтарын былай қойып, әдебиеттегі, поэзиядағы Ленин образына байланысты басылған мақалаларда Маяковскийдің «Владимир Ильич Ленин», «Жақсы!» поэмалары ауызға алынады да, өзге өлендері ескерілмейді. Бұл елеулі кемшілік.

Маяковский мұрасын зерттеуде айтарлықтай еңбек сіңіріп, қалың екі кітап шығарған белгілі әдебиет зерттеушісі — ғалым З. С. Паперный айтқан бағалы бір пікірді біз де қостаймыз. Оның түйіндеуі бойынша, «Маяковский поэзиясындағы Ленин образы революцияның, оның ақыл-ойының, адамгершілігінің ең биік бейнесі ретінде туып, дамиды. Образ жүйесінің негізгі желісі осында келіп түйіскен»¹.

Ленин — революция жүрегі.

З. Паперный Маяковскийдің Ленин қатты науқас танып қалған кезде жазған «Біз сенбейміз!» (1923) өлеңінің мынадай екі жолын мысалға алады:

Вечно будет ленинское сердце
клокотать
у революции в груди.

Зерттеуші осындағы «вечно» (мәңгі) әдеттегі «мәңгі есте қалады» сөзімен қосақталмай, «клокотать» (революцияның кеудесінде дүрсілдеп соғу) сөзімен бас қосып тұр, сол арқылы ақын «Ленин идеяларының, Ленин ісінің өлмейтін өміршендігі туралы ойды ғажайып күшпен білдірген», — дейді. «Клокотать» дәл қазір болып жатқан, құлағың еститін, тынымсыз қайнап, шулап, буырқанып жатқан оқиғаны көз алдыңа әкеледі. Маяковский өз ойын неғұрлым көрнекі, ақындық қуаты жағынан әлде қайда белсендірек, күштірек етіп айта алған.

Лениннің көзі тірі кезінде жазылған поэзия туындыларының ішінен біз Акоп Акопьянның бір өлеңі мен Владимир Маяковскийдің үш шығармасына арнайы тоқтадық. Бұл қатарда Сәкен Сейфуллиннің «Ленин» (1923 жылғы 30 ноябрь) өлеңі аталуға тиіс. Филология ғылымының докторлары Мұхаметжан Қаратаевтың, Серік Қирабаевтың бұл «өлеңде Сәкен қазақ еңбекшілеріне тірі кезіндегі Ленинді тұңғыш рет таныстырып, балай, теңей суреттеп, бейнелей бағалайды»², «Лениннің тірі кезінде оған арнап өлең жазған, оның тамаша образын жасауға талаптанған бірден-бір қа-

¹ З. Паперный. Поэтический образ у Маяковского. М., 1961, стр. 296.

² М. Қаратаев. Шеберлік шыңына. Алматы. 1963, 47-бет.